КЕРЕШ

Кешеләр борын-борыннан үзләрен эстетик ләззәт бирә торган әйберләр белән уратып алырга тырышканнар. Татар декоратив сәнгате, талантлы һөнәрчеләр тарафыннан камилләштерелеп, гадәти тормышка матурлык өсти торган эшчәнлеккә әйләнә. Күп кенә бизәкләр, бизәнү әйберләре, беренче чиратта, магик төсмер бирелеп, кешеләрне явыз рухлардан саклый торган бөти булып хезмәт итә.

Болгар-татар сәнгате электән үк дөнья дәрәҗәсенә күтәрелгән була. Татар осталарының эшләре формалары, бизәкләренең матурлыгы, төсләре, сәнгати кыйммәте ягыннан югары бәяләнә. Аларда табигать белән бәйләнеш тә, дини, тарихи гореф-гадәтләр дә чагылыш ала.

Милли киемнәрдә, йорт эчендә кулланыла торган сөлге, кашага, тастымалларда чигелгән үсемлек орнаментлары югары дәрәҗәдә сәнгатьчә башкарылган һәм кабатланмас үзенчәлеккә ия. Татар чигүен еш кына «энә белән ясалган рәсем» дип атаганнар, чөнки чигүләр картиналар ролен үтәгән. Чигүнең кычкырып торган бизәкләрен бай үсемлекләр патшалыгы белән чагыштырып була, анда лалә белән гөлчәчәкләр дә, чалма чәчәк белән канәферләр дә, ромашка белән мәкләр дә тоемлана. Аларга карагач, күңел ачыла, кәефләр күтәрелә.

Татар хатын-кызларына шома чигү һәм сәйлән белән чигүдә, элмәләп чигүдә һәм тырнак алмалауда тиңнәр булмый. XIX гасыр башында популярлык казанган алтын белән чигү татар чигүен кустарьчылыктан югарырак дәрәҗәгә күтәргән.

Зәркәнчелектә, металл эшкәртүдә дә зур осталыкка ирешкән һөнәрчеләребез. Чылтырап торган озын алкалар, авыр чәч чулпылары, көмеш җепләрне үреп эшләнгән яка чылбырлары, хәситәләр, брошкалар, беләзекләр кемне генә битараф калдырыр икән? Татар осталары, зәркән эшләнмәләрен эшкәрткәндә, төрле ысулларны куллана белгәннәр: кою, чүкү, уеп бизәкләү, басма, көмеш каралту, ташлар белән бизәү дисеңме… Арасыннан иң кыйммәтлесе яссы һәм төерле бизәк төшереп эшләнгәннәре булган.

Гамәли сәнгатьтә туку зур урын алып торган. Махсус агач станнарда тастымал-

ВВЕДЕНИЕ

Издревле люди старались окружить себя предметами, несущими эстетическое наслаждение. Татарское декоративное искусство, созданное талантливыми мастерами, охватывает все виды художественной деятельности, вносящие красоту в обыденную обстановку. Многие узоры и украшения создавались в виде оберегов.

Булгаро-татарское искусство ещё в далёком прошлом взошло на мировой уровень. Произведения татарских мастеров ценились за их высокие художественные качества, гармонию формы, красоту орнамента и расцветки. В них ощущается связь с природой, отражаются традиции, история, религия.

Высокими художественными достоинствами и самобытностью отличается вышивка, которая активно использовалась в национальной одежде и внутреннем убранстве жилища. Татарскую вышивку зачастую называли «живопись иглой», так как вышитые изделия выполняли функцию картин. Яркие и жизнерадостные узоры вышивок можно сравнить с богатейшим растительным царством, в котором угадываются элементы роз и тюльпанов, пионов и гвоздик, ромашек и маков.

Татарские женщины в совершенстве владели вышивкой гладью и бисером, тамбурным швом и ушковой техникой. В начале XIX века получившее широкое распространение золотое шитьё подняло татарскую вышивку из кустарного ремесла на более профессиональный уровень.

Непревзойдённого мастерства достигли татарские мастера в ювелирном искусстве и художественной обработке металла. Никого не оставят равнодушным длинные серьги и тяжеловесные накосники («чулпы»), изящные воротниковые подвески («яка чылбыры») и своеобразные нагрудные перевязи («хаситэ»), разнообразные броши и браслеты («белэзек»). Татарские мастера умело владели различными приёмами изготовления и средствами орнаментации ювелирных украшений: литьё, чеканка, гравировка, штамповка, чернение, инкрустация самоцветами. Наиболее ценные украшения изготовлялись в трудоёмкой технике зерни и бугорчатой скани.

лар, җәймәләр, паласлар тукыганнар. Иң киң таралган туку ысуллары дип чүпләмле туку, төсле чүпләм, асалап сугу саналган. Күбрәк геометрик бизәкләр кулланылган, сирәк булса да, чәчәк, зооморф мотивлар очрый.

Татар декоратив-гамәли сәнгатенең үзенчәлекле төрләреннән берсе — күн мозаикасы. Идел буе болгар һөнәрчеләре күнне вак кисәкләрдән тоташтырып эшкәртү технологиясен уйлап тапканнар. Бу, бер яктан, күнне әрәм-шәрәм итмәс өчен булса, икенче яктан, кабатланмас, уникаль эшләнмәләр барлыкка китерергә ярдәм иткән. Бу ысул белән эшләгәндә, күн кисәкләре берьюлы берничә читеккә киселгән. Фрагментлар күнне бер-берсенә якын китереп, су кермәслек итеп, махсус җөй белән ефәк җепләр ярдәмендә тоташтырылган. Башка халыкларда күнне болай итеп эшкәртү очрамый.

Гамәли сәнгатьнең иң борынгы төрләренә керамиканы, балчыктан яндырып эшләүне кертәләр. Шулай булса да, керамика үзенең иң югары ноктасына Болгар һәм Алтын Урда чорында ирешә.

Ислам кабул ителү һәм гарәп әлифбасының кулланылышка керүе белән, татар язмачалыгы традицияләре барлыкка килә, дини характердагы картиналар — шәмаилләр ясау үсеш ала. Татар шәмаилләрендә Коръән сүрәләре һәм хәдисләр файдаланыла. Шәмаилләр һәр мөселманның өендә ишек өстенә йә, Кәгъбәгә каратылып, диварга эленә.

Татар декоратив гамәли сәнгатенең һәркемгә таныш тагын бер төре — татар костюмы. Киемдә, берсен берсе тулыландырып, гамәли сәнгатьнең берничә төре кулланыла: төрле чигешләр, туку, зәркән элементлары һәм күн мозаикасы. Киемнең матурлыгы, аның фасоны, костюм ансамблен барлыкка китерә торган предметлар белән дә бәйле. Бүгенге көндә без милли киемгә музей экспонаты итеп кенә карамыйбыз. Ул тулысынча яки аның аерым өлешләре көндәлек тормышта да кулланыла. Баш киеме белән костюм тулы ансамбльгә әйләнә, аны тагын да матурайта, затлы итә.

Большое место в прикладном искусстве занимало ткачество. На специальных деревянных станках ткались полотенца, коврики, паласы. Традиционными способами ткачества являлись бранный («чуплэмле туку»), выборный («тосле чуплэм») и закладной («асалап сугу»). Орнаментация приобретала в основном геометрический характер, но встречались и цветочные, зооморфные мотивы.

Своеобразным видом декоративно-прикладного искусства татар является искусство кожаной мозаики. Волжскими булгарами разработана собственная уникальная технология выделывания кожи и изготовления мозаичной обуви, позволяющая получать неповторимые изделия и безотходное производство. Узор вырезался одновременно для нескольких сапог. Фрагменты сшивались шёлковыми нитями встык декоративным, не пропускающим влагу швом.

К древнейшим видам прикладного искусства относится керамика, однако более высокого уровня достигла керамика булгарского и золотоордынского периода.

С принятием ислама и распространением арабской письменности сложились традиции татарской каллиграфии и изготовление картин религиозного характера — шамаилей. В текстах татарских шамаилей используются коранические суры и религиозные высказывания. Шамаили занимают в интерьере каждой мусульманской семьи определённое почётное место — над дверью и на стене, указывая направление на Каабу.

Ценнейшим представителем татарского декоративно-прикладного искусства является татарский костюм. В нём, удачно дополняя друг друга, гармонично существуют вышивка и ткачество, ювелирное искусство и кожаная мозаика. Красота костюма связана с искусством кроя и целым комплексом предметов, формирующих его ансамбль. Он полностью или отдельными фрагментами используется в повседневной жизни. Важной деталью являются головные уборы, с которыми костюм приобретает не только законченный вид, но и определённое величие и красоту.

МИЛЛИ БИЗӘГЕБЕЗ

Борын-борыннан кешеләр шартлы билгеләрдән, символлардан гади бизәкләр ясаганнар. Горизонталь, туры сызыклар белән — җир өслеген, дулкын белән суны билгеләгәннәр. Түгәрәк, квадрат, ромб фигуралары белән кояш, ай сурәтләнгән. Күптөрле бизәкләр белән чигелгән әйберләр саклагыч бөтиләр булып саналган. Нәкышләрдә чагылган гөлчәчәк матурлык һәм мәхәббәт билгесе булган. Артыш, гөлҗимеш, миләш — бәхет китерүче үсемлекләр. Бүгенге көндә дә аларның чәчәкләрен, яфракларын, ботакларын талисман итеп кулланалар. Күп таҗлы булгангадыр инде, кашкарыйлар озын гомер символы булып санала. Язның беренче

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОРНАМЕНТ

Ещё в глубокой древности, во времена язычества, человек создавал несложные узоры из условных знаков-символов: прямой горизонтальной линией обозначалась поверхность земли, волнистой — вода, кругами, квадратами или ромбами изображали солнце и луну. Многие узоры и украшенные ими предметы считались оберегами. Так, цветок розы являлся знаком красоты и любви, а можжевельник, шиповник, рябина считались растениями счастья. По сей день принято использовать их цветы, листья, ветки в качестве талисмана. Астру (видимо, из-за большого количества лепестков) называют цветком долголетия. А тюльпан — один из первых

чәчәкләреннән булган һәм бизәкләрдә еш кулланыла торган лалә чәчәге үзгәреш, яңарышны аңлата. Урталай бүленгән анар җимешен сурәтләү уңдырышлылыкны, байлыкны белдерә.

Идел буе болгарларыннан ук килә торган, башка халыкларда да популяр булган чәчәк бәйләме темасы яшәү чыганагы символы булып тора. Кошлар яисә кош каурые мотивлары, кызыл төс белән берррәттән, төрки халыкларның барысында да кояш, яктылык символы булып кабул ителгән. Ак төс сафлык, пакьлек билгесе дип санала. Күргәнебезчә, чигү җирлегенең төсе дә ниндидер мәгънә белдерә, бизәкне бербөтен итеп җыеп, тулыландырып тора.

Татар сәнгатен өйрәнүгә нигез салып, татар милли бизәкләрен классификацияләгән галим Идел буендагы беренче сәнгать фәннәре докторы Ф. Х. Вәлиев булган.

весенних цветов и излюбленный элемент в татарском орнаменте, является символом возрождения. Встречаются в узорах и разрезанные плоды граната — признак богатства и плодородия.

Со времён волжских булгар дошла до нас широко распространённая тема цветочного букета, символизирующего источник жизни. Мотив птицы или птичьего пера издревле являлся у тюрков символом солнца, света, равно как и присутствие в предметах красного цвета. Белый цвет считался знаком чистоты и невинности. Цвет фона, являясь второстепенным, дополняющим элементом, придаёт целостность композиции и несёт смысловую нагрузку.

Основоположником татарского искусствоведения, классифицировавшим народный орнамент, стал первый в Поволжье доктор искусствоведения Ф. Х. Валеев.

БИЗӘК ТӨЗЕЛЕШЕ

Бизәк — элементларның кабатлануыннан, чиратлашуыннан торган композиция. Татар бизәгендә симметрияле булмаган чәчәк бәйләме темасы бик популяр. Бу бәйләмнең нәфис сыгылган ботаклары матур чәчәкләр, яфраклар, бөреләр, бөтеркәләр белән тулыландырыла. Гадәттә, бәйләмдә төрле чәчәк мотивлары берьюлы кулланыла. Аларны алгы яктан (розетка формасында) һәм, нечкә серкәчләре белән бизәп, яннан сурәтлиләр.

Эре чәчәкләр (алар күп түгел), матур ритмик таплар буларак, сабакларның очларында, урталарында урнаша, ә ваграк чәчәк һәм яфрак элементлары калган буш урыннарны тигез итеп тулыландыра һәм бизәкне баета. Турыпочмаклы бизәкләрдә, бигрәк тә сөлге башларында, чигәсе урын үзара якын урнашкан берничә чәчәк бәйләме рәтенә бүленә.

Матур үсемлек орнаментларында гөлчәчәк, лалә, дәлия, чалма чәчәк кебек гөлләрне, аларның яфракларын танырга була.

ПОСТРОЕНИЕ УЗОРА

Узор — это композиция, основанная на повторе чередования составляющих его элементов. В татарском узоре очень популярна тема цветочного букета, чаще асимметричного характера. Цветочный букет — это изящно изогнутая ветка, стебли которой щедро усеяны элементами цветочных головок, листьев, бутонов, завитков. Цветочные головки изображаются как с лицевой стороны (в виде розетки), так и в профиль, с тонкой вырисовкой тычинок.

Крупные цветочные мотивы ритмичными пятнами размещаются на концах стеблей, в середине. Более мелкие элементы цветов и листьев застилают всё остальное пространство. При орнаментации (края полотенец) использовался принцип разбивки пространства на сплошные ряды одинаковых, соприкасающихся друг с другом букетных композиций.
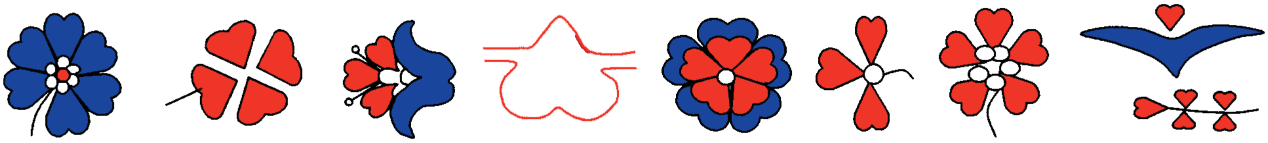
В растительных узорах встречаются цветы и листья розы, тюльпана, георгина, пиона.